
KÕNE TALLINNA JUUTKONNALE

29. MAIL 1926

Johan Laidoner

Tõlkinud Krista Läänemets

Viibisin Palestiinas väga lühikest aega¹ ja olen halvasti kursis sionismiküsimuse ja -liikumisega. Seepärast saan teile Palestiinast kõnelda vaid pealiskaudsete muljete põhjal. Ehk näivad mu tähelepanekud ebaõigetena, kuid nagu juba öeldud, annan edasi vahetuid muljeid, mida sain Palestiina eri paiku külastades.

Esimeses järjekorras tahaksin rõhutada asjaolu, et tänapäeva maailm elab rahvusluse ja rahvuslik-patriootilisel ajajärgul. Nii ka juudid, kelle arv ületab 13 miljonit, kellel aga ei ole otseselt oma isamaad. Iga rahva hulgas valitseb hetkel rahvuslik liikumine.

Märgiksin muu hulgas, et ma ei puuduta oma kõnes sionismi juba sel põhjusel, et olen selle küsimusega liiga vähe kursis. Seepärast tahaksin lühidalt analüüsida sisse- ja väljarände probleemi Palestiinas teiste võõrrahvaste vaatepunktist.

Mainisin juba, et 13-miljonilisel juudi rahval ei ole oma isamaad. Loomulikult leidub selle rahva hulgas palju neid, kellel on tugev rahvustunne ja palju energiat ning kes seetõttu rahu ei leia. Nad ei saa oma energiat väljendada nii, nagu seda teevad teised rahvad, seepärast on endastmõistetav, et sellisel suurel energilisel rahval peaks olema võimalus leida endale oma isamaa,

---

Tõlgitud saksakeelsest stenogrammist.

¹Näeme lektist, et J. Laidoneril ei olnud tema rännakutel Palestiinas mingit ametlikku teejuhti. Suhtlemisel juudi elanikkonnaga aitasid teda teadmised inglise, prantsuse, vene ja poola keelest. *Märkused Michael Heltzerilt.*

oma kodu. Kuidas on see aga võimalik? Mulle tundub, et üks võimalus on organiseerida mingi kunstlik liikumine — seda on ka püütud teha, kuid sellisel liikumisel puudub üks faktor — puudub rahvuslik traditsioon. Rahvustundest üksi ei piisa, et viia rahvast isamaa rajamisele, vaid teda peavad selleni juhtima sajandite käigus kujunenud traditsioonid. Ja mulle tundub, et suured poliitikutud, eriti Inglise maailmariigi omad, on maailmasõja tulemusena jõudnud äratundmisele, et on hädavajalik anda ka juudi rahvale võimalus vastavalt tema ajaloolistele traditsioonidele asuda elama maale, kuhu on koondunud tema vaimsed traditsioonid ja kust rahvas pärineb. Ja mulle tundub, et uus Palestiina on tekkinud just sel alusel.

Vaadeldagem, millised on Palestiinas asundustingimused. Toon sel otstarbel mõningad näited. Praeguse Palestiina pindala on 23 000 km². See ei ole suur ala. Meie väikese Eesti pindala näiteks on 47 000 km². Palestiinas elab hetkel u 800 000 inimest, seega tuleb 1 km² kohta 33 inimest. Meil Eestis tuleb 1 km² kohta 23 inimest, järelikult on seal asustus palju tihedam kui meil. Sinna välja rännata ei ole lihtne, sest rahvast on seal juba niigi küllalt. Kasutamiskõlblikku maad ei ole seal palju, sest viljatut maad on Palestiinas veel väga palju. Viljakat maad kultiveeritakse intensiivselt, kuid maa on kallis. Põllumaa hind on Palestiinas koguni kõrgem kui Lõuna-Prantsusmaal.² Siit võib igaüks teha omad järeldused. Ometi on võimalik osta ka juba kultiveeritud maad. Peale selle on Palestiinas, nagu öeldud, palju kasutamiskõlbmatut maad, mille puuduseks on liigne niiskus või liigne kuivus. Sellist soist maad on Palestiinas suhteliselt palju. Sellise maa kuivendamine nõuab palju vaeva, kapitali, põhiliselt aga energilist tööd. Teine võimalus maad saada on maa niisutamine, sest Palestiinas on suuri maa-alasid, mis kannatavad kuivuse all.³ Näiteks Jordani org on hetkel peaaegu kõrb, kuigi oli omal ajal viljakandev maa. Ka siin luleb energiliselt tööd teha, ka selleks on vaja kapitali.

---

²1925. a oli hektari põllumaa hind 55 Inglise naelsterlingit, s.o 5,5 naelsterlingit dunami = 1/10 ha eest. Vt Sh. Reichman, *From Foothold to Settled Territory, 1918-1948*. Jerusaïem, 1979, lk 176. (Heebrea keeles.)

³Soostumise piiramise ja maa niisutamise teostasid juudi asundused edukalt juba 1930. aastatel.

On olemas võimalused Palestiinasse elama asuda. Seda kinnitab seegi, et viimasel ajal on sinna juute välja rännanud küllaltki massiliselt.

Enne siia tulekut hankisin ma vastavaid andmeid. Andmed 3. oktoobrist 1922 näitavad, et siis elas Palestiinas 758 200 araablast, 590 850 muhameedlast, 73 000 kristlast ja 85 000 juuti.⁴ Hetkel on Palestiinas 150 000 juuti, seega on nende arv peaaegu kolmekordistunud.⁵ Loomulikult tuleb sisserännanute ja kohalike elanike vahel ette lahkarvamusi ja kokkupõrkeid. Kohalikud on suuremalt jaolt araablaste, ent on ka teisi; ka juudid, kes on seal pikemat aega elanud, sarnanevad üsna suurel määral araablastega. Araablase ja kohaliku juudi vahel ei ole suurt vahet.

Tuleb märkida, et kultuur on seal nii-öelda seisma jäänud. Nüüd tuleb sisserändajatega koos sisse värsket elementi, ja loomulikult tuleb siis ette lahkarvamusi ja kokkupõrkeid. Nii on see ka tulevikus, ometi võib öelda, et seal on osatud kokkupõrkeid lepitada. Suureks eeliseks pean ma seda, et see maa allub Briti mandaadile. Oma kogemuste abil on Inglismaa osanud vahejuhtumeid ära hoida ja rahuldada nii ühte kui teist poolt.⁶

Teiseks tuleb silmas pidada seda, et Palestiinasse väljarandavatel juutidel on kõrgem kultuuritase kui sealsel elanikkonnal. Nad on osanud nendega luua rahuldavad rahustevahelised suhted, nad on osanud ära hoida vaenu, mis selliste sisserännete puhul endastmõistetavalt võib tekkida.

Mainisin juba, et Palestiinasse väljarändamine ei ole lihtne. Inimesed peavad tegema rasket tööd, maad harima, ehitama. Ja siiski rändab sinna palju rahvast, sest juudi rahval on usku ja tahte jõudu. Siin on suureks ajendiks ka ajaloolised traditsioo-

---

⁴Vist saksa tõlkija süüil on tekst vigane. "758 200 araablaste" asemel peaks olema "758 200 elanikku".

⁵Juutide arv 1926. a alguses on antud õigesti. (Vt A. Ruppini, *The Agricultural Colonization of the Zionist Organization in Palestine*. London, 1926, lk 67). Aga kui J. Laidoner räägib juudi elanikkonna kolmekordistumisest, siis on jutt vist kolmekordistumisest võrreldes Türgi võimu langemise ajaga.

⁶Briti võimud ei pidanud erapooletust kaugeltki mitte alati, kaldudes tülisid lahendama toleaeegse araablaste enamuse kasuks.

nid. Inimesi tõmbab sinna, kus on nende maa, nende riik, nende rahvas, nende kultuur. See on liikumapanev jõud, mis inimesi tagant sunnib ja neile suure jõu annab, nagu näitab sisseränne Palestiinasse.

Mul oli võimalus näha mõnes paigas uusasustusi.

Esimesed muljed sain ma Palestiinas Jaffast, ühest tavalisest väikesest linnakesest. Olen arvamusel, et see näeb ilmselt välja täpselt nagu 2000 aasia eest, sest seal ei ole midagi muutunud. Kõneldakse koguni, et sadamavaremed pärinevad foiniiklaste ajast.⁷ Kõndisin läbi linna: vana linn, üsnagi räpane, kitsad tänavad, hoopiski puuduvad märgid igasugusest kultuurist.⁸ Kohe seejärel võtsin ette ringsõidu Tel-Avivis. Seal seisid turuplatsil voorimehed. Üks torkas mulle kohe silma, sest tal olid jalas pika säärega mustad veesaapad. Mõtlesin, et ta on kas venelane või poolakas, ja kõnetasin teda. Ta kõneles vastuseks mõned sõnad prantsuse keelt ja selgus, et ta ei ole poolakas. Ta oli suhteliselt noor mees ja sealsest elust väga vaimustatud. Ta oli juba 1920. aastal sinna välja rännanud, oli seega paikne. Ta oli suures vaimustuses Tel-Avivist.

Viimast ei ole üldse võimalik ette kujutada, seda peab ise nägema. Linn on väga kiiresti kasvanud.⁹ See on täiesti uus linn, uued majad, uus veevõrk, uus kanalisatsioon. Voorimees seletas, et oli ka linna asutamisel ühena esimestest seal olnud. Ta jutustas, et praegustel sisserändajatel on lihtsam, sest igal pool on leida tööd. Kui tema tuli, olevat olnud raske: tööd polnud, harjumatu kliima jne, kuid ta olevat sellega siiski suhteliselt kiiresti harjunud. Põhiline raskus oli algul selles, et ei olnud leida tööd, sest tookord ei olnud ehitisi, tööstust, tehaseid ega põllutöödki. NÜüd on olud hoopis teised.

---

⁷Jaffa oli sadamalinn vähemalt alates aastast 2000 e.m.a. Kuid tolleaegne (1926) sadam ei võtnud vastu suuri laevu, mis seisid reidil, kuna reisijad toodi paadiga randa. Tänapäeval on Jaffa sadam asendatud kaasaegsete Haifa ja Ašdodi sadamatega.

⁸Ilmneb, et kindral Laidoner peale laevaga saabumist jäi teatud ajaks Jaffasse ja käis seal ringi omapäi.

⁹Tel-Avivi linn tekkis meie sajandi alguses uueaegse Jaffa juudi eeslinnana.

Tel-Aviv on ehitatud kaasaegse plaani järgi. Tänavad on nagu kõige kaasaegsemates Lääne-Euroopa linnades: suured, laiad, sügava sillutise ja asfaldiga kaetud. Majad on ehitatud stiilselt, kui stiili ka täiesti välja peetud pole. Elu linnas on väga intensiivne. Seda võib otsustada juba selle järgi, et peapostkontoris ja postiagentuurides olid margiostjate järjekorrad. Juba see näitab, et valitseb elav käive, et elu on intensiivne. Sama pilti võib näha nii postiagentuurides kui ka peapostkontoris: kirju, pakke jne saadetakse ja saadakse, nii et elu jätab väga intensiivse mulje.

Linn on täiesti uuesti üles ehitatud. Kogu töö, olgu see siis müürsepa-, ehitus- või sillutustöö, on teinud juudid. Kõik töölised on juudid, teisi töölisi Tel-Avavis praktiliselt õieti polegi. Seda ei väitnud mitte üksi voorimees, vaid ka teised, kellega ma kokku puutusin, kinnitasid, et kõik on tekkinud juudi tööjõu tulemusena ja linn on kiiresti kasvanud.

Kuidas näeb pilt välja Haifas? Peab ütlema, et seal on häid tulemusi andnud põllumajanduslikud kolooniad.¹⁰ Mul oli õnne näha sellist maastikku, suurt, vana, ajaloolist orgu, nii nimetatud Jesre'eli¹¹ orgu, mis paikneb Naatsareti ja Jeruusalemma¹² vahel. See on suur harimiskõlblik maatükk, kus on tekkinud palju uusi juutide põllumajanduslikke kolooniaid. Seal võis näha täiesti igapäevast pilti: nagu meilgi, tulevad inimesed jalgsi ja hobusega töölt oma külla tagasi. See on igapäevane pilt põllumajanduslikes kolooniates. Peab aga ütlema, et kultuur on uutes kolooniates kõrgemal astmel kui harilikes küldes, sest ma nägin paljudes kohtades veevärki, niisutuskanalisatsiooni, töötasid mootorid ja traktorid. See kõik näitab, et on tehtud algust suurte tehniliste abivahendite kasutuselevõtuga. Nägin ka tavalist maaelupilti: mööda maanteed sõidab vankris püsti seistes noor mees, iema kõrval naljatav ja naerev tüdruk. Ka seni söötis olnud maavaldused haritakse seal üles: võideldakse veega, kuivendatakse maad ja

---

¹⁰Muidugi pole siin jutt mitte põllumajandusasundustest Haifa linnas, vaid ümberkaudsel maa-alal.

¹¹Saksakeelses tekstis *Israel Tal*, mida pole olemas. Peab olema *Jezre'el Tal*.

¹²Jällegi kindlasti tõlkija või stenografi lohakuks. See org asub Naatsareti ja Jordani vahel. Naatsareli ja Jeruusalemma vahel asuvad Samaaria mägiälad.

niisutatakse seda paigus, kus see on vajalik. Vübisin isiklikult Jesre'eli orus.

Mulle jutustati, et palju suuri põllumajanduslikke kolooniaid on rajatud ka Tiberi¹³ järve ümbrusesse, kus maa on kuivendatud. Ka seal on tulemused samad mis Jesre'eli orus. Viimast tean ma aga vaid kuulu järgi.

Mulle torkas silma, et kolonisatsioon on linnades siiski suurem kui maal. Seda seletab asjaolu, et harimiskõlblikku maad on väga raske omandada, see on väga kallis, ja teiseks: et saada viljakat maad, on vaja palju energiat ning suurt kapitali. Seepärast on linnade kolonisatsioon maakolonisatsioonist ette jõudnud. Ehk seletab olukorda seegi, et suurem osa juutidest on harjunud elama linnades, ometi leidub küllalt neid, kes tahaksid asuda elama maale, ent paljudel ei ole see võimalik, sest nagu öeldud, selleks läheb tarvis suurt kapitali.

Mis puutub pealinna Jeruusalemma, siis seda ma ei kirjel-daks, sest siinviibijate hulgas leidub kahtlemata nii mõnigi, kes on seal käinud. Siiski pean märkima, et juutide sisseränne sin-na ei ole suur, sest see ei ole elamaasumiseks piisavalt soodne paik. Jeruusalemm paikneb küll strateegiliselt heas kohas, sealt avanevad ka kauneimad vaated, sest vaade Õlimäelt Jeruusalem-male ühelt poolt ja Jordani jõe teisel poolt on midagi niisugust, mida ma veel iial varem ei ole näinud, ent elama asumiseks ei ole Jeruusalemm sobiv paik. Teiseks on Jeruusalemm rohkem in-ternatsionaalne, ma ütleksin, veel rohkem interkonfessionaalne, religioosne keskus. Ja selleks ta ka jääb, just seetõttu, et Palestiina paikneb Ida ja Lääne vahel, kus aastatuhandete vältel on kokku puutunud lääne ja ida kultuur ning kus selle tulemusena on tekkinud kõik suured usutunnistused. Sealt on pärit kõik suured religioonid: seal tekkisid juudi usk, kristlus ja Muhamedi õpe-tus.¹⁴ Kõik pühapaigad on Jeruusalemmas sedavõrd seotud kõigi suurte religioonidega, et neid ei tohi pidada üksnes ühe usu juurde

---

¹³Tekstis *Tiber See*. Mõeldud on *Tiberiase järve*.

¹⁴Muhameedluse suhtes on see ainult osaliselt õige, sest põhiliselt tekkis islam Araabia poolsaarel Mekka ja Mediina linnade piirkonnas.

kuuluvateks. Näiteks Jeruusalemmas, Siioni mäel [—]¹⁵ Taavet oli juutide prohvet [—],¹⁶ aga Taavetit austavad ka kristlased, ent ta ei kuulu ei juutidele ega kristlastele, vaid muhameedlastele.¹⁷ Samuti on Raheli haud Jeruusalemma ja Petlemma vahelisel teel muhameedlaste püha paik, nagu ka juutide ja kristlaste oma. Üldse austavad pühapaiku, mida üks konfessioon armastab, ka kõik teised. Seepärast usun ma, et Jeruusalemm ei saa jääda puhtatanisti juudi linnaks, vaid ta on ja jääb internatsionaalseks, pigemini interkonfessionaalseks, sest seal on kõigi konfessioonide pühad paigad seotud ja kõik sektid omavahel läbi põimunud.

Tuleks veel märkida, et Palestiina on omaette võetuna küll väike maa, ent tal on suhteliselt suured tagamaad. Need suurenevad ehk veelgi, kui saab võimalikuks ühenduste ehitamine läbi kõrbe. Praegu on ühendus läbi kõrbe võimalik auto ja aeroplaaniga, kui aga rajatakse raudteed, on iseenesestmõistetav, et elamistingimused muutuvad Palestiinas paremaks, kui nad praegu on.

Pealegi on ja jääb tõsiseks küsimuseks juutide ja araablaste suhe. Araablasi on väga palju niihästi Palestiinas kui ka Taga-Jordaanias, Mesopotaamias, Süürias, Araabias, ja nad ei vaata hea pilguga nende peale, kes sisse rändavad. Seal on olnud erinevaid liikumisi ja hõõrumisi, aga peab ütleva, et imekombel ei ole need võtnud suuremaid mõõtmeid. Nagu juba mainitud, on Briti administratsioonil suuri teeneid, sest ta on kõiki probleeme pikkade aastate jooksul kogutud kogemuste najal rahumeelsel teel lahendanud. Teiseks tuleb märkida, et juutidel, kes on sinna välja rännanud, on kõrgem kultuur kui sealsel elanikkonnal. Nad on mõistnud, et nende peale vaadataks viltu, kui nad oleksid esine-

---

¹⁵Tekst on siin puudulikult säilinud. Puudub lause lõpp ja järgmise algus.

¹⁶Lause on puudulik ja segane. Sõna *prohvet* asemel pidi olema tõenaoliselt *kuningas*. Võimatu, et J. Laidoner oleks nimetanud Taavetit prohvetiks, mida ka ükski kolmest maailmausust ei väida.

¹⁷Võimatu aru saada. Võib-olla on jutt Taaveti poja Saalomoni templimäest, kus tänapäeval asuvad islamiusuliste poolt kõrgesti austatud Omari ja Al-Aksa mošee.

nud suurte nõudmistega, ja on osanud vahekorda rahumeelselt korraldada ja edendada.

Araablased ei ole võitlushimuline rahvas, ja nendega on võimalik suhteid sõlmida. Isegi selles osas, mis puutub Palestiinasse, Mesopotaamiasse, Iraani¹⁸, on araablased juutide naabritena üsna sõbralikud, sõbralikumad, kui ehk oleksid nende suhtes olnud teised rahvad. Suhtes tekib ehk raskusi, kuid neid õnnestub üsna rahulikult likvideerida.

Minult on küsitud: "Kas elu Palestiinas on parem ja kergem?"¹⁹ Minu arvates ei saa nii küsida. Kes välja rändab, ei lähe otsima kergemat elu kui kodumaal. Valjarändajad teavad ette, et neil seisavad ees suured katsumused. Miljonid Euroopast Ameerikasse rändajad teadsid seda, ent läksid ikkagi. Tundub, et Palestiinasse väljarändajatel seisab ees raske töö, neil tuleb kulutada palju energiat, et midagi saavutada. Traditsioon on siinjuures suureks tõekejõuks.

Lõpuks, lühidalt kokku võttes märgin, et minu arvates ei saa Palestiina kujuneda riigiks, mis võiks võtta vastu kogu maailma juute. See on absurdne, sest see väike maa ei ole võimeline mahutama 13-14 miljoni suurust juudi rahvast.²⁰ Nii et see võimalus langeb ära. Küll aga on üks teine võimalus, ja on peaaegu päris kindel, et Palestiinast võib saada juutide riik, juutide kultuuriline ja rahvuslik keskus. See on selline koht, kuhu juudi rahvas kogu maailmast saab saata neid elemente, kes lähevad oma kultuurikeskusesse, et rajada oma isamaad. Algas selleks on tehtud, ja üsnagi soliidset. Areng läheb tohutute sammudega edasi ja suhteliselt lühikese ajaga on saanud võimalikuks lahendada suuri ülesandeid rahulikul teel, ilma et kohalike elanike ja sisserändajate vahel oleks tulnud ette suuremaid kokkupõrkeid. Sisserändajad

---

¹⁸*Iraan* pole mitle Araabia või araablaste poolt asustatud maa. Mõeldud on ilmselt *Iraaki*. Või pidas J. Laidoner silmas Iraani kui üht islamimaad?

¹⁹Võib-olla võrreldes maadega, kust sisserändajad Palestiinasse on tulnud.

²⁰Kui tänapäevalgi juudi elanikkond maailmas, pärast kalastroofi Teise maailmasõja ajal, millest ta on suure vaevaga demograafiliselt kosunud, moodustab samuti umbes 13,5 miljonit, siis on Iisraelis juule 4,3 miljonit, niisiis üks kolmandik kõigist juutidest maailmas.

kohanevad kohaliku elanikkonnaga, asuvad kogu jõuga tööle, ja mulle tundub, et keerukas suhete küsimus laheneb rahulikult teel. Rõhutan veel kord, et minu arvates saab Palestiinast mõne aja pärast juutide kultuuriline ja rahvuslik keskus.

LISAKS

Jeruusalemmas, Sionistlikus Keskarhiivis, on säilinud huvitav ürik saksa keeles. (Nummerdamata üriku 1920. aastate toimikus, nr 2. Varasem on nr 1: välisminister H. Rebase visiitkaart ja Jewish Agency saadiku Mockini Tallinna hotelliarve.) Selle esimesel leheküljel on märges *Übersetzung*. Arhiivi juhataja M. Heiman andis mulle juba mõni aasta tagasi loa selle avaldamiseks; alles nüüd avaneb selleks võimalus. Tegemist on Eesti Kaitsevõime ülemjuhataja kindral J. Laidoneri kõnega. (Lühiülevaade sellest: M. Heltzer, "Iisraeli arhiivi materjale Eesti ja juutide suhete kohta" — *Eesti TA Toimetised: Humamtaar-ja Sotsiaal-teadused*, 41,1992, lk 299-300.) Nagu teada, juhtis kindral J. Laidoner 1925. aastal Rahvasteliidu komisjoni esimehena Iraagi ja Türgi vahelise piiri demarkeerimist. Ta ei poördenud koju tagasi aga otse, vaid sõitis Palestiinasse. Näib, et ta tegi selle reisi *incognito*. Peab mainima, et tema nime ei esine üheski tolelaegses juudi organisatsioonide ametlikus väljaandes ega mingites ürikuteski.

1926. a maikuu teisel poolel külastas Eestit tuntud juudi heebreakeelne luuletaja Leib Jaffe, esindades juudi sionistlikku keskkorraldusorganisatsiooni *Keren Hayessod'i*, kes kandis vastutust juutide asustamise eest Palestiinasse. Käsiteldava üriku juurde kuuluvas aruandes Keren Hayessod'ile, kelle administratiivjuhiks ta tollal oli, räägib ta 29. mai Palestiina-koosolekust Tallinnas, "mis oli pidupäevaks Tallinna juudi elanikkonnale," nagu ta väidab. Ja jätkab: "Seal oli ka palju mittejuute. Koosolekust võttis osa kindral Laidoner, väga populaarne isiksus Eestis ja Rahvasteliidu delegaat Mossuli küsimuses (s.o Iraagi—Türgi piiriküsimuses). Kell 9.00 tuleb kindral Laidoner saali koos L. Jaffega [—] Koosviibijad võtavad ta vastu ovatsioonidega ja asuvad kohtadele, kui külalised on istunud." Tolleaegse haridusministri tervituse ettelugemisele järgnebki kindral J. Laidoneri kõne.

Ta rääkis eesti keeles. Tekstist tehti kähku saksakeelne tõlge. Selle kvaliteet jätab soovida, aga ainult sel kujul ongi kõne säilinud. Võimalikud on ka stenografi vead. On selge, et J. Laidoneril puudus kirjutatud

Tekst ja ta rääkis peast, kirjeldades oma muljeid ja tuues ka andmeid loetud kirjandusest. Imsed on ka masinakirjavead. Joonealustes märkustes on püütud mõningaid ebaselgusi kõrvaldada.

J. Laidoner lõpetab oma kõne kindla veendumusega, et Palestiinast saab juudi riik ja juutide kultuuriline keskus. Ta räägib suurest arengutempost juba ajal, kui juudi elanikkond Iisraeli maal küündis ainult 150 000 inimeseni.

Kahjuks ei täitunud J. Laidoneri lootused sõbraliku kooselu kohta naabritega. Võib siiski olla, et seegi lootus kunagi täitub. Rahumeelsed suhted Egiptusega on selles mõttes esimeseks märgiks.

Tuleb rõhutada kindral Laidoneri suurt ja mitmekülgset huvi probleemi vastu, tema avarat pilku ja omaaegse poliitika ja majanduse sügavat tundmist. Võimalik seegi, et ta tolle aja Tallinna juutidele oma kõnega mõju avaldas ja et nii mõnigi perekond selle mõjul nüüd Iisraelis elab.

Mkhael Heltzer